PROF. DR. M. MEHDİ İLHAN ANISINA

TARİHE ADANAN BİR ÖMÜR

Hazırlayanlar

Mehmet DOĞAN / Kamil ÇOLAK

Aralık 2022 / Ankara

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

PROF. DR. M. MEHDİ İLHAN ANISINA
TARİHE ADANAN BİR ÖMÜR

Hazırlayanlar
Mehmet DOĞAN / Kamil ÇOLAK

ISBN: 978-975-267….

Genel Yayın Yönetmeni
Cuma AĞCA

Kapak/Sayfa Düzeni
Biçer YILDIRIM

Baskı & Cilt
Berikan Matbaacılık-Yayıncılık
Matbaa Sertifika No: 47109
Gersan/ANKARA

YAYINEVİ
BERİKAN YAYINEVİ
Kültür Mahallesi, Kızılırmak Cad. Gonca Apt. No: 61/6
Çankaya-Kızılay/ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

SUNUŞ

Bir değerimizi, bir bilim insanımızı, bir tarihçimizi, çok sevdiğimiz Mehmet Mehdi İlhan hocamızı kaybetmenin üzüntüsü içerisindeyiz. Mehmet Mehdi İlhan hocamızla olan hikâyemiz, hocamızın 1989 yılında yurtdışından döndükten sonra ODTÜ Tarih Bölümü'nde vazife almasıyla başladı. Mehdi hocamız bilim adamlığı ve karakteriyle öğrencileri tarafından sevilen ve değer verilen kıymetli bir bilim insanıydı.

Değerli hocamızın anısına bir kitap hazırlama fikrinin ortaya çıkmasında Bahri Ata hocamızın katkısı büyük olmuştur. Kısa bir istişareden sonra hocamızın ODTÜ'den eski öğrencileri olan bazı akademisyenlerle temasa geçerek onun aziz hatırası için bir kitap hazırlığına başladık. Kitaba katkı sunan hocalarımız Mehmet Mehdi İlhan hocamızın ODTÜ'den eski öğrencileri olup şu an Türkiye'nin seçkin üniversitelerinde görev yapan değerli bilim insanlarıdır. Yazarlarımızın, her türlü sorumluluğu kendilerine ait olarak uzmanlık alanlarıyla ilgili makaleler kaleme alması sonucu antik dönemden günümüze kadar ulaşan tarihle ilgili faydalı bir eser ortaya çıktığı kanaatindeyiz.

Kitabın tashih ve düzenlemesi yapılırken makaleleriyle katkı sunan hocalarımızın yazılarına müdahale edilmemiştir. Yazarlarımızdan biri çalışmasını İngilizce olarak kaleme almış, ayrıca faydalı olacağı düşünülerek hocamızın eserlerinin bir listesinin verilmesi de uygun görülmüştür.

Kitabın hazırlık aşamasında bize desteğini esirgemeyen arkadaşlarımıza ve yazılarıyla kitaba katkı sunan hocalarımıza müteşekkiriz. Ailesi ile iletişime geçip onları her aşamada bilgilendiren Dilşen İnce Erdoğan arkadaşımıza da ayrıca teşekkürü bir borç biliriz.

Değerli bilim insanlarının hayattayken kıymetlerinin bilinmesi önemlidir. O nedenle hayatta olan saygıdeğer hocalarımıza sağlıklı ve huzurlu ömürler diliyoruz. Öğrencileri olarak öncülüğünü yaptığımız bu mütevazı çalışmayı Mehmet Mehdi İlhan hocamızın aziz hatırasına ithaf ediyor, hocamıza Allah'tan rahmet diliyoruz.

Mehmet DOĞAN / Kamil ÇOLAK

İÇİNDEKİLER

- SUNUŞ III
- PROF. DR. MEHMET MEHDİ İLHAN HAYATI VII
- STRABON'UN "*GEOGRAPHİKA*" (COĞRAFYA) ADLI ESERİNE GÖRE PHRYGİA VE PHRYGİALILAR
  Erkan İZNİK 1
- "İSLAM ÖNCESİ TÜRK TARİHİNDE KADIN" SÖYLEMİNE YENİ YAKLAŞIM VE ÖNERİLER
  Nilgün DALKESEN 21
- OSMAN GAZİ VE ORHAN GAZİ DÖNEMLERİNDE KULLANILAN ŞAHIS ADLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
  Kamil ÇOLAK 35
- SULTAN IV. MURAT'IN TİMAR ERBABINA BORÇ VERMESİYLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (13 Ferman ile Birlikte)
  İsmail GÜNDOĞDU 55
- OSMANLI ARŞİV KAYITLARINDA SÜMÜN (17-18. YÜZYILLAR)
  Numan ELİBOL 103
- KIRIM SAVAŞI (1854-1856): ÜÇ İSA'NIN SAVAŞI
  Erdal ÇETİNTAŞ 127
- EDVARD BLAK(BLACQUE) BEY'İN WASHİNGTON ELÇİLİĞİ DÖNEMİNDE OSMANLI-ABD İLİŞKİLERİ(1867-1873)
  Mahmut AKPINAR 153
- KUDÜS AĞLAMA DUVARI: İDEOLOJİNİN YARATTIĞI İBADETGÂH
  Yasemin AVCI / Yunus Emre AKYOL 181
- SÂTI BEY'İN DÂRÜLMUALLİMÎN MÜDÜRLÜĞÜNE ATANMASI VE NEDENLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
  Meltem Begüm SAATÇI ATA 201
- İNGİLİZ VAN KONSOLOS YARDIMCISI JAMES MORGAN'DAN LOUIS MOLYNEUX SEEL'IN RAPORLARINDA VAN VİLAYETİ'NDE ASAYİŞ (1910)
  Dilşen İNCE ERDOĞAN 227
- KÜRESEL HÂKİMİYETE KARŞI YEREL BİR ZAFERİ YENİDEN HATIRLAMAK: ÇANAKKALE MUHAREBELERİ
  Taner ZORBAY 245

- AVUSTURYALI SANAT TARİHÇİ JOSEF STRZYGOWSKI'NİN TÜRKİYE GEZİLERİ VE SONRAKİ ETKİLERİ
  Bahri ATA.....255
- TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN GELİŞİMİ
  Mehmet SAĞLAM.....277
- JAPANESE BIOLOGICAL WARFARE PROGRAM IN THE WORLD WAR II
  Yonca İLDEŞ.....297
- JEOPOLİTİK AÇIDAN İRAN'IN BASRA KÖRFEZİ BÖLGESİNDE MEZHEP POLİTİKASI
  Mehmet ŞAHİN / Seyedmohammad SEYEDI ASL.....323

AVUSTURYALI SANAT TARİHÇİ JOSEF STRZYGOWSKI'NİN TÜRKİYE GEZİLERİ VE SONRAKİ ETKİLERİ

Bahri ATA*

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Fuat Köprülü'nün Avusturyalı sanat tarihçi Josef Strzygowski'nin (1917) *Altay-İran ve Kavimler Göçü* adlı eserine ve Halil Edhem Bey'in (1917) *TOEM*'de bu esere ilişkin tanıtım yazısına dikkat çekmesi ve ardından Strzygowski ile iletişim kurarak *Türkiyât Mecmuası (1926-1933)* için ondan yazı istemesi, bugün Türk sanat tarihi konusunda tartışmaya açık zengin bir birikimin oluşmasını sağlamıştır[1].

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği de Fuat Köprülü'den aldığı ilhamla Strzygowski'den Türk sanatına ilişkin yeni faraziye ve fikirleriyle ile ilgili bilgi istemiştir[2]. Fuat Köprülü'nün amcasının oğlu Cemal Köprülü'nün (1893-1979) Strzygowski'nin yazılarını Almancadan Osmanlı Türkçesine oradan da yeni harflere aktarması ve yazıları Cumhuriyetin ellinci yılında *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi* adlı kitapta toplaması, bu mirasın devamlılığını sağlamıştır.

Oktay Aslanapa, Semavi Eyice ve Doğan Kuban gibi önde gelen sanat tarihçileri, araştırmalarında yeri geldikçe Josef Strzygowski'ye atıf yapmakta ve onun tezlerini tartışmaktadır. Selçuk Mülayim'in danışmanlığında 1989'da Candan Ülkü'nün yaptığı yüksek lisans tezi de

* Prof. Dr., G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara, TURKEY; bahriata@gazi.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-2214-0560

1 Josef Strzygowski, Heinrich Glück ve Fuat Köprülü, *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, (Çev. A. Cemal Köprülü), Ankara, 1973?. s. 183-189.

2 Strzygowski ve diğerleri, ag.e. ,s.VI; 98.

Strzygowski'nin Türk sanat tarihine toplu bir bakışını ortaya koyma girişimi olarak görülebilir[3].

Yakın bir zamanda Fırat (2016), doktora tezine dayalı olarak Türk sanat tarihinin coğrafi sınırları üzerine Strzygowski ve Celâl Esad Arseven'in (1875-1971) karşılaştırıldığı bir makale kaleme aldı[4]. Bu makalede Fırat, Celâl Esad Arseven'in fikirlerinin arkasında Strzygowski'nin ortaya attığı kuramların olduğunu göstermeye çalıştı[5]. Kuban, 1928'de yazdığı *Türk Sanatı* kitabından dolayı Celâl Esad'ı Türkiye'de sanat tarihinin öncüsü olarak görmektedir. Üstelik Celâl Esad bu eserde Orta Asya'dan beri diğer kültürlerle olan bütün etkileşime rağmen Türk sanatının karakterini koruyan bir sanat olduğu düşüncesini işlemiştir[6].

Bu çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların Strzyqowski'ye ilişkin Osmanlı arşiv belgelerini kullanmadığı dikkati çekmektedir. Bunun nedenlerinden biri de Osmanlı arşiv belgeleri kataloglarında Avusturyalı sanat tarihçinin isminin "Estirzikofski", "Strezikofsky", "Strilovski", "Sterifovski", "Esterikovsky" ve "Kezabekofski" olarak yazılmasıdır. Dikkatli bir çift göz, bu kişinin Josef Strzyqowski olduğunu hemen fark edecektir.

Gerçekten Strzyqowski'nin Türk sanat tarihine hâkimiyeti, "Türkiye'yi ne zaman ve nasıl dolaştı?" sorusunu da gündeme getirmektedir. Osmanlı arşivinde bulduğumuz on belge bu sürecin de aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Bu belgeler, Strzygowski'nin alan hâkimiyetinin sadece kitap okumakla, başkalarının çektiği fotoğrafları incelemekle olmadığını, saha araştırması da yaptığını kanıtlar niteliktedir.

İşte bu makalede Osmanlı arşiv belgeleri ışığında Avusturyalı sanat tarihçi Josef Strzyqowski'nin saha araştırmaları için Türkiye'de yaptığı geziler ve bunların 1890'lardan 1940'a kadar eserlerine yansımalarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Öncelikle Josef Strzyqowski'nin hayatından kısaca söz ederek onu okuyucuya tanıtmakta yarar vardır.

---

3 Candan Ülkü, *Josef Strzyqowski'de Türk Sanatı Kavramı,* (Danışman Doç. Dr. Selçuk Mülayim), İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989.

4 Gülbin Fırat, "Türk Sanat Tarihinin Coğrafi Sınırları: Josef Strzygowski ve Celal Esad Arseven", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sa. 27, 2016, s. 404-414.

5 Gülbin Fırat, agm, s. 411.

6 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi,* 1. Baskı, İstanbul, 2007, s.14.

1. Josef Strzygowski'nin Hayatı

Polonya asıllı Avusturyalı sanat tarihçi, 7 Mart 1862'de Bielitz yakınındaki Biala kasabasında doğdu. Yena'da Stoysches Institut ve Bielitz Realschule'de okudu. Babasının dokuma fabrikasında iki yıl çalıştıktan sonra 1882'de üniversiteye girdi. Berlin'den hocası Prof. Edouard Dobbert'un etkisiyle "Hz. İsa'nın Vaftizi İkonografyası" adlı doktora tezini Münich'te savunarak eski Hristiyan sanatı üzerinde uzmanlaştı. 1887'de Viyana Üniversitesinde privat-dozent olduktan sonra dört yılını Roma'da geçirdi. Bu arada Rus sanatı üzerine çalıştı ve Vatikan Kütüphanesindeki kıymetli kaynakları keşfetti[7].

Yunanistan'da, Athos ve Atina'da çalışmaları için bir yıl kaldı. Eski Bizans Dönemi Akropolis üzerine ilk yazılarını yazdı. Eski Hristiyan sanatında Doğu'nun etkilerini görmeye başladı. 1889'da rotasını İstanbul'a çevirdi. İznik'te Koimesis Kilisesindeki görseller üzerine çalıştı. 1890'da Moskova'da arkeoloji kongresine katıldı ve dönemin ünlü Bizans uzmanları ile tanıştı. 1891'de *Byzantinische Denkmäler* adlı seride Ermenistan Eçmiyazin Manastırındaki minyatürlü bir İncil üzerine çalışmasını yayımladı. 1891'de "Michelangelo'nun Gençlik Gelişimi Üzerine" adlı yazısı, *Kraliyet Prusya Sanat Koleksiyonu Yıllığı'nda* (*Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstsammlunge*) yayımlandı.1892'de yayına başlayan *Byzantinische Zeitschrift* adlı süreli dergiye Bizans Sanatı, İskenderiye Su Sarnıcı, Sakız Adasındaki Nea Moni Manastırı, Nagyszentmiklos altın buluntusunun tarihlemesi gibi yazılarla katkıda bulundu[8].

1892'de Graz'da profesör oldu ve burada Bizans uzmanı olarak ün kazandı. 1893'te Hidrolik uzmanı Ph. Forchheimer ile İstanbul Bizans su depoları üzerine çalışmalarını, *Byzantinische Denkmäler* adlı serisinde yayımlattılar. *Byzantion* dergisinde çıkan anonim vefeyât yazısında bu durum, Türklerin cami yapılan eski kiliselere girmelerine izin verilmemesine bağlanmaktadır. Bu yazıya göre o da su depoları, sütunlar ve kapılar üzerine çalıştır[9]. Aynı yıl göçerlerin sanatı üzerine yazmaya başladı.

---

7 Anonim, "Strzygowski, J." maddesi, *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi,* C.18, 1992.

8 Anonim, "Josef Strzygowski: March 7, 1862-January 7, 1941)", *Byzantion*, vol. 15, 1940-1941, p.505-510.

9 Anonim, 1940-41, s. 506.

"Başarısını küçümsemeden içinde temel bir romantik gerginliğin olduğunu bilmek doğrudur. En kaba Nazi ilkeleriyle uyum sağlayan işte bu romantik gerginlik, nihai gelişiminde onu en azından yoldan çıkarmaya çalıştı. Çalışmalarının gelecekte yargıçları belki de görmezden gelmeyi daha hayırlı bulacaktır."[12]

Semavi Eyice de Strzygowski'nin emekli olduktan sonra yazdığı iki eser ile Alman ideolojisini sanat ile bağdaştırmak gayesi içinde olduğunu belirtmektedir[13]. *Byzantion* dergisinde çıkan anonim vefeyât yazısında; İncil'den bazı sahneleri konu edinen Hırvat asıllı Amerikalı heykeltıraş, ressam ve mimar Ivan Mestrovic'in sanatını değerlendirdiği bir yazıya atfen savaş zamanındaki bu tür fikirlerinden dolayı bu büyük şahsiyetin yanlış anlaşılmaması gerektiğinin altı çizilmektedir[14].

Maurice Sven Dimand, *Ars Islamica* adlı dergide yazdığı vefeyât yazısında geç antik ve erken Hristiyan sanatının kaynakları ile ilgilenmeye başlamasının onu Anadolu, Suriye, Mezopotamya, Ermenistan ve İran sanatı ile temasa geçirdiğini vurgulamaktadır. O, ilk bin yılda batı sanatının gelişimini anlamak için Doğu'nun önemine dünyanın dikkatini çeken ilk sanat tarihçisidir. Erken Hristiyan sanatının büyük oranda Yakın Doğu'da doğduğu kuramı günümüzde bütün uzmanlar tarafından kabul edilmektedir. Dimand'a göre onun ünü sadece üretken yazılarından gelmez, aynı zamanda öğretmen olmasından da gelir. Onun döneminde Viyana Üniversitesi Sanat Tarihi Enstitüsü, klasik arkeoloji ve Batı sanatının ötesinde alanlarla ilgilenen değişik ülkelerden gelen öğrencilerin bir merkezi konumunda oldu. Genç akademisyenlere ilham verdi ve onları Asya sanatı alanında çalışmalara teşvik etti. Bu akademisyenlerin çoğu daha sonra dünyada alanlarında tanınır uzmanlar oldular[15].

Strzygowski'nin kitaplarının bazıları şunlardır:

- **Cimabue und Rom (1888),** (Cimabue ve Roma)

---

12 Anonim, "Josef Strzygowski", *The Burlington Magazine for Connoisseurs,* vol. 78, no: 457, 1941, p. 132.

13 Semavi Eyice, "Strzygowski, Josef" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, 1994, s. 46.

14 Anonim, 1940-41, s.510.

15 Maurice Sven Dimand, "In Memoriam: Josef Strzygowski (1862-1841)", Ars Islamica, vol. 7, no.2, 1940, s. 177.

- **Die Calenderbilder des Choronographen vom Jahre 354 (1888),** (354 Yılının Takvim Resmi)
- **Orient oder Rom (1901)**, (Doğu ya da Roma)
- **Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte (1903)**, (Küçük Asya, Sanat Tarihinde Yeni Bir Alan)
- **Koptische Kunst (1904**), (Kıpti Sanatı)
- **Amida (1910)**, (Diyarbakır)
- **Die Bildende Kunst des Ostens (1916),** (Doğu Plastik Sanatları)
- **Altai-Iran und Völkerwanderung (1917),** (Altay-İran ve Kavimler Göçü)
- **Die Baukunst der Armenier und Europa (1918), (**Ermeni Yapı Sanatı ve Avrupa*)*
- **Ursprung der christlichen Kirchenkunst (1920),** (Hristiyan Kilise Sanatının Kökeni)
- **Krisis der Geisteswirssenschaften (1923),** (Manevi İlimlerin Buhranı)
- **Der Norden in der bildenden Kunst Westeuropas (1926),** (Batı Avrupa Görsel Sanatlarında Kuzey)
- **Forschung und Erziehung (1928)**, (Araştırma ve Eğitim)
- **Die altslawische kunst (1929),** (Eski Slav Sanatı)
- **Asiens Bildende Kunst in Stichproben (1930),** (Asya'nın Güzel Sanatları)
- **Asiatische Miniaturmalerei (1933),** (Asya Minyatürcülüğü)
- **L'Ancien art chrétien de Syrie (1936),** (Suriye'de Eski Hristiyan Sanatı)
- **Geistige Umkehr; Indogermanische Gegenwartsstreifzüge eines Kunstforschers, (1938**), (Manevi Tövbe; Bir Sanat Araştırmacısının Hint Avrupa Günümüz Atılımları)

2. Osmanlı Arşivinde Strzygowski'nin Türkiye Gezileri ile İlgili Belgeler

Strzygowski'nin Osmanlı topraklarına yaptığı gezisine ilişkin arşivde on belge bulunmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kataloglarda isimlerin farklı farklı yazılması, aynı kişiden söz edildiği gerçeğini anlamamızı zorlaştırmaktadır. Aşağıda bu belgelerin içerikleri paylaşılacaktadır.

16 Haziran 1889 (H. 17 Şevval 1306) tarihli Huzur-i Ali-i Hazret-i Sadaretpenahi'ye hitaben yazılan birinci belgede Viyana Darülfünun

muallimlerinden Doktor Strzygowski'nin Dersaadet ve Bilâd-i Selâse'de (Galata, Üsküdar ve Eyüp) bulunan tarihî yapılar ve İslami eserler hakkında inceleme yapmak istediği, Avusturya Sefareti tarafından Hariciye Nezaret-i Celilesine bildirildiği anlaşılmaktadır. Yine bu belgeden Dersaadet ve Bilâd-i Selâse'de binaların resimlerini almanın yasaklandığına dair bir uygulama olduğu öğrenilmektedir[16].

26 Haziran 1889 (H. 27 Şevval 1306) tarihli Devletlu Efendim Hazretleri ile başlayan ikinci bir belgede Strzygowski'nin tahkikat-ı fenniye icrası için bazı ebniyeyi atikayı görmek ve resimlerini almak arzusunda olduğu ve hükümetçe refakatine bir memur dahi tayin olunabileceği Avusturya Sefaretinden ifade olunduğundan ve bu hâle göre mumaileyhe müsaade olunmasında beis olmadığı hakkındadır[17].

Üçüncü belge 3 Temmuz 1889 (H. 05.11.1306) tarihli Hariciye Nezareti Celilesine başlığı taşıyan yazıda Avusturya Sefaretinden gelen yazıda Strzygowski'nin tahkikat-ı fenniye icrası için bazı eski eserleri görmek ve bu eserlerin fotoğraflarını çekmek arzunda olduğu ve hükümetçe refakatine bir memur tayin edilmesinin ve bu hâle göre ona müsaade olunmasında bir beis olmadığı belirtilmektedir[18].

24 Temmuz 1889 (H. 26 Zilkade 1306) tarihli dördüncü belge, hükümetçe ne taraftan memur tayin edileceği ve ne vakit tahkikata başlanacağı hakkındadır[19] .

30 Temmuz 1889 (H. 2 Zilhicce 1306) tarihli Sadrazam Kamil Paşa'nın imzasını taşıyan beşinci belgeden Strzygowski'nin refakatine emsal-i vecihle zaptiye nezaretinden bir memur tayini münasip olacağından söz edilmektedir[20].

18 Ağustos 1889 (H. 21.12.1306) tarihli altıncı belge zaptiye nezaretine yazılmış olup Strzygowski'nin refakatine emsali vecihle nezaret-i aliyelerinden münasip ve müsait bir memurun tayini hususu belirtilmektedir[21].

---

16 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), Dahiliye Mektubi (DH.MKT),1645/7.
17 BOA, DH.MKT, 1645/7.
18 BOA, DH.MKT, 1634/51.
19 BOA, DH.MKT,1645/7.
20 BOA, DH.MKT, 1645/7.
21 BOA, DH.MKT, 1649-16.

Bu yazışmalardan sonra 1889 yılının Kasım ayında Strzygowski'nin İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. *Levant Herald* gazetesinde Viyana Darülfününu tarih muallimi Strzygowski tarafından Beyoğlu'nda Nemce birahanesinin üst katında "Fatih'ten önce İstanbul'un sanayii (sanat eserleri)" konulu bir konferans verileceğine dair haber, tekrar Osmanlı bürokrasisi arasında yazışma trafiğine neden olmuştur. Konu ile ilgili ilk belge 25 Kasım 1889 (H. 01.04.1307) tarihlidir[22]. İkinci belge 27 Kasım 1889 (H. 03.04. 1307) tarihini taşımaktadır[23]. Üçüncü belge 27 Kasım 1889 (H. 3 Rebiulahir 1307) olup Beyoğlu'nda Nemçe birahanesinin üstünde Alman'ın mahal-i eczaı olan alafranga saat dokuzda Viyana Darülfününunda tarih muallimi mösyö tarafından bir konferans icra edileceği *Levand Herald* gazetesinde ilan edildiğinden şimdiye kadar cari olan usul ve âdat hilafına bir şaibeye katiyen müsaade edilmemesine emredilmektedir[24].

Bu meseleyle ilgili olarak aynı belge 24 Aralık 1889 (H.12.Kanunu evvel 1305) tarihli Şehremaneti Celilesine ve Zaptiye Nezaret-i Aliye'sine yazılmış olup *Levand Herald* gazetesinde ilan edilen bu konferansa şimdiye kadar cari olan usul ve âdat hilafında bir şayiaya katiyen müsaade edilmemesine dikkat olunması belirtilmektedir. "Huzur-u Ali Hazreti Sadaretpenahi" başlığı taşıyan yazıda zikrolunan cemiyetin (konferansın) katiyen meni Almanya devlet-i kançılaryasına ba takrir-i işar ve zabıtaca da menine ait esbabın serian ve istihzar edildiği dermeyan olunması hakkındadır[25]. Sonuç olarak yazışmalardan Strzygowski'nin vereceği konferansın önüne geçildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı arşivindeki Strzygowski ile ilgili onuncu belge 23 Mart 1890 (H.1.08.1307) tarihli olup Aydın, Konya ve Hüdavendigar'a gidecek olan Viyana Darülfünun muallimlerinden Doktor Strzygowski'ye yardımcı olunması ile ilgili Aydın, Konya ve Hüdavendigar valiliklerine yazılan yazıdır[26]. Belgede Strzygowski'ye usulü veçhiyle lazım gelen hürmetin gösterilmesi ve dahiliye nizami dairelerinde de kolaylıklar sağlanması talimatı verilmektedir[27].

22 BOA, İ. DH., 1161/90753.
23 BOA, DH MKT, 1677/34.
24 BOA, DH.MKT, 1685/5.
25 BOA, DH.MKT, 1685/5 (2).
26 BOA, DH.MKT, 1710/30.
27 BOA, DH.MKT., 1710/30.

3. Strzygowski'nin Osmanlı Türkiyesi ve Çevresi Gezilerinin Yansımaları

Osmanlı arşiv belgeleri, Strzygowski'nin 1889 yılının Temmuz ayı ile 1890 yılının Mart ayı arasında Anadolu'da inceleme gezisi yaptığını ortaya koymaktadır. Demek ki Strzygowski 27 yaşında iken Türkiye'ye gelmiştir. Tarihî eserleri inceleme metodolojisinin henüz olgunlaşma içinde olduğu ileri sürülebilir.

Strzygowski 30 yaşında Alman İmparatorluğu'nda müze müdürlerinin Osmanlı topraklarındaki tarihî zenginlikleri danıştığı bir konuma yükseldi. Öğrencisi Ernst Diez'e (1878-1961) göre Kaiser II. Wilhelm'in Sultan II. Abdülhamid'den rica edeceği Osmanlı topraklarına ait sanat eserleri konusunda bir uzman olarak fikirlerine danışıldı[28]. Strzygowski, Berlin Müze müdürüne Kaiser'in Amman'ın (Ürdün) 42 km güneyindeki Müşettâ Kasrı harabelerindeki sarayın ön cephesindeki kabartma frizi istemesini tavsiye etti. Beksaç'a göre binayı 1872'de H. B. Tristram keşfetmiştir, ilk defa neşriyatını yapan ise Alois Musil'dir[29]. B. Schulz başkanlığında bir Alman heyet tarafından bu kabartma friz sökülerek Berlin'e götürüldü. 1893'te bu cephe Hamburg'da Kaiser Friedrich Müzesine kondu. Günümüzde Berlin Devlet Müzesinde sergilenmektedir. Taş cepheyi 400-600 yıllarında hüküm süren Gassanid Hanedanı eseri olarak tarihledi ve daha sonra Kasr'ın Emevi Halifesi II. Velid (743-744) dönemine ait olduğunu iddia eden meslektaşları ile kendi haklılığı üzerine tartışmalar yaptı[30]. Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a birinci geziyi 1-6 Kasım 1889'da, ikinci bir geziyi 17-22 Ekim 1898'de, üçüncü geziyi 15 Ekim 1917'de yaptığı bilinirse bu hadiselerin Kaiser'in birinci gezisi ve sonrasında yaşandığı anlaşılmaktadır[31]. 1904'te Strzygowski, B. Schulz ile birlikte "Mschatta" (Kasrü'l-Müşettâ) adlı yayını *Kraliyet Prusya Sanat Koleksiyonu Yıllığında* (Jahrbuch der Königlich Preußischen Kunstsammlung) yapmışlardır. Eyice'ye göre Müşettâ Kasrı'nın İslam eseri olduğunu düşünen Ernst Diez ile

---

28 Ernst Diez, "Jozef Strzygowski-Biografisches", *Felsefe Arkivi*, II, S. 1., 1947, s.3.
29 Engin Beksaç, "Kasrü'l-Müşettâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, 2011, s.578-579.
30 Diez, 1947, s.3.
31 Ilona Baytar, "Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeler", *İki Dost Hükümdar, Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm Zwei Bereundete Herrscher,* yay. haz. Ilona Baytar, İstanbul, 2009, s. 59.

hocası Strzygowski arasındaki bu anlaşmazlık Diez'in Viyana Üniversitesi'nden ayrılmasına yol açtı[32]. Kuban'a göre Strzygowski'nin Müşetta bezemesinde Hindistan'dakilerle paralellikler araması her şeyi Akdeniz, Mısır ve Yunan ekseni üzerinde görenler için kabul edilmeyecek bir "abartı" (arrogance) olsa da Sasani kültür ortamının Hindistan'la ilişkisi ve Müşetta Kasrı'nın Sasani kültürü ile bağları düşünüldüğünde onun fikirlerinde yadsınacak bir abartma yoktu[33].

Halil Edhem'e göre Strzygowski'nin Türk sanatına ilgisi, 1902'de Arnavutluk'ta Elbasan'a bağlı Vrap köyünde bulunan, günümüzde New York Metropolitan Sanat Müzesinde "Avar Hazinesi" olarak bilinen ve 41 parçadan oluşan defineyi incelemesiyle başlamıştır. Halil Edhem'e göre bu keşiften haberdar olan Draç Avusturya-Macaristan konsolosu Mösyö von Kuyakowaski, hükümet-i mahalliye tahkikat sonucunda elde ettiği bir altın kadehi İstanbul'da Müze-i Hümayun'a göndermiştir. Hükûmet-i mahalliye ciddi tedbirler almış olsaydı bu buluntunun hepsi elde edilebilirdi. Halil Edhem'a göre Draç'ta Osmanlı Hükûmeti nezdinde konsolos olan Mösyö von Kuyakowski de eşyayı önce Osmanlı hükûmetine teklif etmeliydi[34]. O ise definenin büyük bir kısmını J. Pierpont Morgan'a satmış, Morgan da New York Metropolitan Sanat Müzesine vermişti. Diğer parçalar Baltimore, İstanbul ve Macaristan'dadır[35]. Alman arkeolog Joachim Werner'a göre, Vrap buluntusu Asparuh'un oğlu Bulgar lider Kuber (MS 670-680) tarafından soyulan Avar Hanlığı hazinesinin bir parçasıdır. Ona göre nesneler Avar kökenlidir ve Han için çalışan ustalar tarafından üretilmiştir [36].

Strzygowski'nin incelediği ve etkilendiği diğer parça da Nagyszentmiklos Hazinesi olarak bilinen hazinedir. Strzygowski'ye göre buradaki yazılar Türkçe olmamakla beraber Türklere aittir. Strzygowski'ye göre kaynağı Asya olan eşyaya Avrupa ölçüsü ile hüküm vermek doğru değildir. Bu

---

32 Semavi Eyice, "Diez, Ernst" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, 1994, s.287.

33 Kuban, age, 2003, s. 67.

34 Halil Edhem (Eldem), Bibliyografya: Strzygowski: Altai-Iran und Voelkerwandernung, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM),* C. VII, Sa. 38, 1332, s.126-128.

35 R. W. Apple Jr, Rare Gold of Avars to be sold at Auction, *Special to the New York Times*, 7 November 1981, erişim adresi: https://www.nytimes.com/1981/11/07/arts/rare-gold-of-the-avars-to-be-sold-at-auction.html

36 Mihail Nikoloff, *Bulgar treasure from Vrap, Albania-Macedonia,* 18 March 2018, erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=Qx2xkeJIgyE.

hazine de Avar Hazinesi gibi Hunlar ya da Avarlar tarafından getirilmiştir[37]. Hamit Zübeyr Koşay'ın İstvan Erdelyi (1966) *L'art des Avars (Avarların Sanatı)* adlı kitap tanıtım yazısında Strzygowski'nin Avar sanatı ile ilgili görüşleri üzerine şöyle bir paragraf vardır:

"Strzygowski, 1917'de Avar sanatı eserlerinde de görülen nebati dal motiflerinin Macaristan'a, hatta Mısır'a Asya'dan Türk kavimleri tarafından getirildiğini söylemişti. Avar kemer kayışı uçlarındaki madenî tokaların benzerleri Kore ve Japonya'da bulunmuştur. Sigetvar'da bulunan toka da gagasıyla inci dizisi tutan kuş ve altında bir insan tasviri görülür. Bunun benzeri Afganistan'da bulunmuştur" [38].

Strzygowski'ye göre Türkler konuyu kendiliklerinden ele alıp ciddi olarak incelemelidir, sanatlarının çok eski bir geçmişi olduğunu hümanistlerce tetkik ve kabulünü beklememelidir[39].

Halil Edhem'e göre *Amida* (1910) adlı eserde Strzygowski'nin yazdığı bölümün s. 153-187 arası "*Akvam-ı Türkiye ve Altay Dairesi: Konstantinopolis ve Bahri Sefid Havzası*" kısmı da Türklerin eski sanatlarına dair çok kıymetli malumat içermektedir[40].

Strzygowski, Türkiye ile ilgili çalışmasını 13 yıl sonra yayımladı. Öğrencisi Diez'e göre Strzygowski "*Küçük Asya: Sanat Tarihinin Yeni Bir Ülkesi*" (1903) adlı kitabı "gürültülere" yol açtı. Diez, gürültülerin mahiyeti hakkında bilgi vermemektedir. Diez'in yazısında şöyle bir iddia ileri sürülmektedir; "Strzygowski, abideleri görmediği hâlde doğuyu burada daha önceden sezmiş bulunuyordu." Strzygowski'nin Anadolu'yu pek iyi bilmediğini, sadece Ege denizini, Akdeniz kıyılarını ve Ermenistan'ı bildiğini ileri sürmektedir. Diez'e göre Strzygowski, Anadolu Hristiyan abideleri eserini Henry Rawlinson ve Gertrude Bell gibi seyyahlardan topladığı fotoğraflar üzerine yazmıştır[41].

---

37 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 57.

38 Hamit Zübeyr Koşay, *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1974, s. 358.

39 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, ss. 20-21;70-71.

40 Halil Edhem, (Eldem) "Bibliyografya: Amida", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM),* C. 1, Sa. 6, 1326.

41 Diez, agm., s. 5.

Gertrude Bell'in arşivi kilisenin kökenleri ve kilise sanatı konusu bağlamında Diez'i doğrulamaktadır. Bell, 1896 tarihli üvey annesi Dama Florence Bell'e yazdığı mektupta trende Strzygowski'nin kitabını okuduğunu yazmaktadır. 5 Kasım 1904 tarihli mektubundan Strzygowski ile yazışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bell'in 21 Nisan 1905 tarihli mektubundan anlaşıldığına göre Orta Anadolu'daki kiliselerin Suriye'deki kiliselerden farklı olduğunu düşündüğü bu kiliselerin Strzygowski'nin görüşlerine uygun olduğunu belirtmektedir. Bell, Karaman'ın 50 km kuzeyindeki Karadağ'ın eteklerindeki Madenşehri (Binbir Kilise'de) elinde Strzygowski'nin kitaplarıyla arkeolojik kazılar yapmış ve kilise fotoğraflarını ona göndermiştir (13-25 Mayıs 1905 tarihli mektuplar). 18 Nisan 1909 tarihli bir mektupta Samarra'daki bir yapının sıva kalıbının ancak Mısır'da olabileceğini ve bu haberi Strzygowski'nin sevinçle karşılayacağını yazmaktadır. Bu mektuplardan Gertrude Bell'in Viyana üzerinden yaptığı yolculuklarda özellikle Strzygowski'ye uğramaya çalıştığını anlıyoruz[42].

Diez, Strzygowski'nin 1909'da Viyana Üniversitesi Sanat Tarihi Enstitüsü Prof. Wickhoff öldükten sonra boşalan kürsüye başkan olduğunu ve o tarihe kadar Graz'da hoca olduğunu ve kendisinin de aynı tarihte Strzygowski'ye asistan olduğunu belirtmektedir[43]. Buradan hareketle Diez'in yukarıda Osmanlı arşiv belgelerine göre ortaya çıkardığımız gibi 1889 ve 1890'larda Strzygowski'nin Aydın, Konya ve Bursa gezisinden haberdar olmadığı ortaya çıkmaktadır. Üstelik Strzygowski 1926'da *Türkiyât Mecmuası'nın* daveti üzerine yazdığı" *Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi*" adlı yazı dizisinin başında Türk sanat tarihi uzmanı olmadığını, Asya ve Avrupa plastik sanatını incelemeleri sırasında Türkler hakkında edindiği bilgileri paylaştığını belirtmektedir [44].

Strzygowski, 1917'de *Altay-İran ve Kavimler Göçü* kitabını yayımladı. Strzygowski, 1889 yılından itibaren ilkin İstanbul'da sonra Anadolu'da Suriye ve Mısır'da ve nihayet Batı ve Yukarı Asya'da Türklerin izlerini takip ettikten sonra elde ettiği kesin sonuçları bu eserinde yayımladığını

[42] Gertrude Bell, Letters to Step mother Dama Florence Bell and Sir Hugh Bell, from 1896 to 1911, Newcastle University, Gertrude Bell Archive, erişim adresi: http://gertrudebell.ncl.ac.uk/, 10.06.2020.

[43] Diez, agm. s.5.

[44] Strzygowski ve diğerleri, age, 1973. S.20-21.

belirtmektedir[45] Çal'a göre de bu eser Türk sanatı tarihi için bir dönüm noktasıdır[46]. Dimand'a göre bu eseriyle kavimler göçü boyunca süsleme sanatının gelişiminde göçebe ve İskandinav insanının oynadığı rolü vurgulayan yeni tartışmalı problemler ileri sürdü[47].

Sanat tarihi duayenlerinden Doğan Kuban, Strzygowski'nin tezlerini ilgili eserlerinde en çok ele alan tarihçilerimizden biridir. Kuban'a göre Strzygowski gibi tarihçiler Türk çadır sanatının sonraki bütün gelişmelerde önemli rol oynadığı tezini ileri sürdüler. Bu etki daha çok yapı biçimlerinde aranmış, Orta Çağ sanatının gerçek yüzü olan bezemede yeterince ortaya konmamıştır[48].

Kuban'a göre Avrasya göçebe kültürünün konumu ve göçebe sanatının Avrupa ve Yakındoğu sanatları üzerindeki etkisi Birinci Dünya Savaşı sırasında önem kazanmıştır. Strzygowski'nin bu kitabı tartışmayı başlatmıştır. Kuban'a göre Batı sanat tarihinin Alois Riegl ve Herzfeld gibi ünlü isimleri, önemli sanat yaratmalarının tek Akdeniz merkezli geliştiği düşüncesinde idiler. Strzygowski tek merkeze karşı değişik yaratma merkezleri görüşünü ileri sürdü. 1901'de *Orient oder Rom* adlı eseri ile klasik arkeologların tercih ettiği Alois Riegl'in stilin kronolojik gelişimine karşı stilin coğrafi göçü tezini ortaya attı[49]. Labrusse ve Goodman (2014) *Antropolojik Deliryum* adlı makalelerinde Strzygowski görüşlerini Riegl'in görüşleri ile karşılaştırdılar[50].

Kuban'a göre bugün yok olmuş ağaç yapı düzenlerinden tuğla mimariye de geçen biçim alışkanları Strzygowski'nin belirttiği gibi yadsınacak olgu değildir[51]. Kuban'a göre Strzygowski yerel sürekli etkiler ve değişen etkiler diye etkileri ikiye ayırmış, göçer Türklerin etkisini bu ikinci kavram ile açıklamıştır[52].

---

45 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 5.
46 Halit Çal, "Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu*", 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları,* Ankara,2014, s.92.
47 Maurice Sven Dimand, agm., s.177.
48 Doğan Kuban, *Sanat Tarihimizin Sorunları,* İstanbul, 1975, s. 48.
49 Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri,* İstanbul, 1993, s. 36.
50 Rémi Labrusse & John Goodman, Anthropological Delirium: Josef Strzygowski Confronts Alois Riegl*, Art in Translation*, 2014, 6:1, 59-75.
51 Kuban, age, 1993, s. 76.
52 Kuban, age, 1993, s.198.

olarak atandı. 1928'de Azerbaycan Öğrenme Derneğinde Dr. Ağaoğlu Çinili Köşk Müzesinde bulunan Selçuklu kapılarındaki Buda resimlerinden hareketle "İslam Sanatında Buda Etkisi" adlı bir konferans verdi. 1928'den sonra Darülfünun Edebiyat Fakültesinde Türk İslam Sanatı Müderris Muavini tayin edildi. 1929'da üç yıllığına gittiği Amerika'ya yerleşerek Michigan ve Princeton Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı[58].

Viyana Büyükelçisi Mustafa Asım Turgut da bulduğu "Irgaz" kelimesi kazılı yüzük mührün içerdiği kuş süsü bakımından Kuzey Asya kökenli olabileceğini ileri sürmektedir[59] .

Strzygowski'nin *Kutadgu Bilig* ile Orhun Kitabeleri'ni karşılaştırarak bunların aynı yüksek ve ahlaki değerleri içerdiğini vurgularken İslamiyet'in ve doğrudan Kuran'ı Kerim'in etkisini görmezlikten gelmesi oldukça düşündürücüdür[60]. Fuat Köprülü'ye göre de "Orhun Kitabeleri ile mukayese edilince *Kutadgu Bilig*'de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görülür"[61]. Strzygowski böylece Türklerin Yakın Doğu ve Avrupa devletleri ile temasta bulunmadıkları sürece yüksek ve samimi bir kültüre sahip olduğu tezini ileri sürmektedir. Esasen bu iddia, 1070'te elli yaşındaki Balasagunlu Yusuf Has Hacip'in *Kutadgu Bilig'i* yazmasına neden oluşturan tarihsel arka planı görmemek demektir.

Strzygowski'nin bu yazısında kurulacak olan "millî müze" ile ilgili tavsiyeleri o dönemde Fuat Köprülü'nün ya da edebiyat fakültesi öğrencilerinin bu konuda ondan da fikir istediğine bir işaret niteliğindedir. Strzygowski'ye göre bu müze, kavimler göçü döneminin çadır ve maden sanatının ne olduğunu göstermelidir. Bu müze ne Avrupa müzeleri tarzında ne de Amerika müzeleri tarzında olmamalıdır. Bu müze İstanbul'da değil Anadolu'nun içlerinde kurulmalıdır. Bunun için en uygun yer Ankara'dır. Müze-i Hümayun'un eskisi gibi muhafaza edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Strzygowski Konya ve Bursa'da müze yapılmakta olduğunu işittiğini belirtmektedir. Ona göre Ankara'daki bu müzede sadece

58 Ömer Özcan, *Bir Vatandan Bir Vatana: Rusya Müslümanlarından Türk İlim, Fikir ve Siyaset Hayatına Katkıda Bulunanlar,* İstanbul, 2018 s. 322.
59 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 41.
60 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 51.
61 İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara, 1980, s 7.

Selçuklu ve Osmanlı eserleri değil, yukarı Asya'daki Türklerin eski devirlerine ait eserler de toplanmalıdır[62].

"Millî Müze" fikrinin asıl sahibinin 1924'te vefat eden Ziya Gökalp olduğu ve bunun 1917'de İttihat ve Terakki Kongresi'nde gündeme geldiği unutulmamalıdır. Etnografya Müzesi'nin temelleri 27 Eylül 1925'te Maarif Vekili Hamdullah Suphi tarafından Ankara'da Namazgâh tepesinde atıldı. Müzenin ilk müdürü Hamit Zübeyr Koşay, müşavir uzman ise Darülfünun'da etnoloji dersi veren Macar asıllı Gyùla Mészaros idi. 1924 ve 1925'te "Ankara'da Tesis Edilecek Olan Halk Müzesi Hakkında" iki rapor vermiştir. Bu raporlar *Maarif Vekâleti Mecmuası'*nın 1 ve 4. sayısında yayımlandı. Koşay, "ilk hedefin millî etnografya müzesi kurmak olduğunu, tedricen bunu genişleterek komşu ülkelerin ve iptidai kavimlerin kültür eserlerini içine alan bir etnoloji müzesi hâline getirmek"[63] olduğunu yazmaktadır. 22 Nisan 1928'de Maarif Vekili Mustafa Necati'nin TBMM'de yaptığı bütçe konuşmasında Etnografya Müzesi'nin daha çok Türk etnografyasına ait eserleri içereceğinden ve özellikle de inkılâp tarihine ayrılacak bir salondan söz etmektedir. Mustafa Necati'nin konuşmasından memleketteki İslam ve Türk eserlerinin hangilerinin devlet, hangilerinin belediyeler tarafından muhafazasının da tespiti için Strazburg Üniversitesi'nden mimar Albert Gabriel'in (1883-1972) görevlendirildiği anlaşılmaktadır[64]. Aziz Ogan da maarif vekâleti asârı atika umumi müfettişi olarak ona eşlik etmiştir. Aslında Albert Gabriel 1926'da Darülfünun arkeoloji kürsüsü profesörlüğüne getirilmişti. Ogan'a göre Albert Gabriel Diyarbakır surları ile ilgili bu eseriyle Strzygowski, Max van Berchem ve Gertrude Bell'in (1910) *Amida* çalışmasını daha ileri bir safhaya taşımıştır[65].

Arminius Vámbéry'nin öğrencisi olan Macar Gyùla Mészaros'un kurulacak olan etnografya müzesine ilişkin raporu ve onun bu işle görevlendirilmesi, ayrıca incelemeye değer bir araştırma olacaktır. 1927'de Ankara Etnografya Müzesi açılmıştır ancak eşyaları ve sergilemeleri ile Strzygowski'nin tavsiye ettiği müze anlayışını yakalayamadığı söylenebilir.

---

62 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 96-97.
63 Hamit Zübeyr Koşay, age, s. 85.
64 Niyazi Altunya, *Milli Eğitimde Mustafa Necati Dönemi,* Ankara, 2009, s. 94.
65 Aziz Ogan, "Prof. Dr. A. Gabriel ve Tarihî Âbilerimiz", *Türk Yurdu, Müzeler Özel Sayısı*, Sa. 261, 1956, s. 291-292.

Strzygowski'ye (1973: 98) göre Viyana Bilimler Akademisi'nden Selçuklu sanatına ilişkin kesin sonuç almak için yapılmasını rica ettiği seyahat yapılabilseydi bu türden araştırmalarda daha sağlam bir esasa varılabilirdi[66]. Fuat Köprülü'ye göre, Strzygowski'nin asistanı Heinrich Glück (1889-1930) gibi Türk güzel sanatlar tarihi ile uğraşmış Avrupalı uzmanların buraya çağrılması ya da bu alanda uzmanlaşmayı kendisine gaye edinmiş birkaç çalışkan ve yetenekli gencin Prof. Strzygowski'nin yanına gönderilmesi ihmal edilmeyecek bir meseledir[67].

İkinci Dünya Savaşı'nın sıcak günlerinde Türkiye'de ilginç bir şekilde sanat tarihi ve öğretimi konuları tekrar gündeme geldi. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Avrupa müzelerinde Osmanlı-Türk tarihi ile ilgili bir envanter çalışması yapıldığı gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır.

7 Ocak 1941'de Strzygowski, 79 yaşında vefat etti. 1942 yılının Mart ayında İsmet İnönü'nün direktifiyle Bizans tarih uzmanı Steven Runciman (1903-2000) İstanbul Üniversitesi'ne davet edilmiş, 1945'in yaz ayına kadar İstanbul'da kalmıştır. 15 Şubat 1943'te Ankara'da toplanan İkinci Millî Eğitim Şûrasında Suut Kemal Yetkin gibi eğitimciler liselerde sanat tarihi öğretimini gündeme getirmiştir. 1943'te Viyana Üniversitesi Sanat Tarihi Enstitüsü Asya Ülkeleri (İslam, Hint, Uzak Doğu) sanat tarihi kürsüsü hocası, Strzygowski'nin asistanı Ernst Diez; İstanbul Üniversitesi'ne davet edilerek bir tür sanat tarihi eğitiminde diplomatik denge muhafaza edilmiştir. Sanat tarihinin duayeni Oktay Aslanapa, "Diez ile Türkiye'deki sanat tarihi çalışmalarının Viyana Strzygowski ekolüne bağlandığını vurgulamaktadır"[68]. Kuban'a göre Divriği Ulucamisi ve Şifahanesindeki abartılı görünen bezemesi Max van Berchem, Strzygowski, Diez ve Gabriel gibi hemen hemen bütün sanat tarihçilerine bir Hint etkisinden söz ettirdi. Fakat bu daha çok Strzygowski'nin kapsayıcı kuramlarının etkisi altında yinelenmiş bir klişedir[69]. Kuban'a göre Strzygowski Divriği Şifahane kapısının gotik niteliğine ilk değinenlerden biridir[70].

66 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 98.
67 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 189.
68 Azize Aktaş Yasa, "Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Viyana Üniversitesinden Doktorasını Alışının 50. Yılı Münasebetiyle", *Erdem,* 1995, cilt 7, sayı 21, s. 1020.
69 Doğan Kuban, age, 2003, s. 74.
70 Doğan Kuban, age, 2003, s. 117.

Ernst Diez doktorasını 1902'de[71], Glück de 1914'te[72] vermelerine rağmen 1930'da vefat eden Dr. Heinrich Glück'ün hem Türk sanat tarihine hem de Strzygowski'nin çalışmalarına daha hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Dr. Heinrich Glück (1921) sanatın önemini takdir ederek İstanbul'daki Kızlar Ağası Hamamı ile ilgili yayın yapmıştır. Bugün bu hamam tahrip edilmiştir. Eyice "İstanbul'un Ortadan Kalkan Bazı Tarihî Eserleri" adlı çalışmasını bu yüzden Dr. Heinrich Glück'a ithaf etmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Osmanlı arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere Strzygowski 1889 yılının Temmuz ayı ile 1890 yılının Mart ayı arasında Anadolu'da inceleme gezisi yapmıştır. Öğrencisi Diez'in "Strzygowski'nin Anadolu'yu pek iyi bilmediği" görüşü de pek doğru değildir. Eyice'nin işaret ettiği gibi Müşettâ Kasrı "Mschatta" Harabeleri'nin hangi döneme ait olduğu ile ilgili görüş ayrılıkları hoca ve öğrencisi arasında zor günlere neden olmuş olabilir.

1926'daki yazısından Strzygowski'nin Anadolu'ya yapacağı bilimsel gezi projesi Viyana Bilimler Akademisi tarafından desteklenmemiştir[73]. Cemal Köprülü'nün de belirttiği gibi Strzygowski'nin zihni Avrupa Hristiyan sanatının kaynağı ile meşguldü ve bu sanatın Helen sanatı ile Asyalı Doğu kavimlerinin etkisi altında kaldığını ve bunlardan birinin de Türkler olduğunu ve Türklerin ana yurtlarında geliştirdikleri sanatın incelenmesi gerektiğini belirtiyordu[74]. Daha sonra öğrencileri Ernst Diez ve Heinrich Glück, Selçuklu ve Osmanlı sanatı gibi kavramlara ulaştılar. Strzygowski 1926'daki yazısında öğrencisi Heinrich Glück'ün Huo-Pink mezarı ile ilgili yazısı üzerinden kurgan meselesi ve Çin'e etkisi üzerine görüşlerini açıklamaktadır[75]. Strzygowski, 1924 ve 1927 yılları arasında Viyana Sanat Tarihi Enstitüsü'nde doktora yapan Dr. Mehmet Ağaoğlu'nun Osmanlı mimarisi üzerine keşiflerine çok büyük önem verdi.

Kuban'a göre 11. yüzyılda Orta Asya ve İran İslam kültür ortamında sanat üretiminde Türk kökenli sanatçı ve zanaatçıların yaratıcı olarak

71 Semavi Eyice, agy. 1994, s. 286.
72 Semavi Eyice, "Glück, Heinrich" *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C.14, 1996, s.97.

73 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 9.
74 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. V-VI.
75 Strzygowski ve diğerleri, age, 1973, s. 57.

sürece katılıp katılmadıkları sorunu hiçbir zaman kesin olarak yanıt verilemeyecek bir nitelik taşımaktadır. Bu Batı Orta Çağı için de aynıdır. Bu sanatın yapıcısından çok kullanıcısından hareket edilmelidir. Yerli sanatçıların Türk patronları için sanat yaparken onların beğenilerini göz önüne aldıklarını hesaba katmak gerekir. Kuban'ın Kültür Bilincini Geliştirme Vakfı'nın düzenlediği bir seminer programında "Politik egemenliğin 11. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar sürdüğü düşünülürse Türklerin İslam sanatının gelişmesinde oynadıkları rol 'yaratıcı' olarak değil 'kullanıcı' olarak belirleyicidir." görüşü sanat tarihinin tartışmalı meselesi olarak önemini koruyacaktır [76].

1924'te John Dewey Türkiye'ye geldiğinde 65 yaşındaydı. Eğer 1926'da Strzygowski davet edilseydi o da 64 yaşında olacaktı. *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedisi'nde* Strzygowski'nin yarım sütun, 14 satırlık çok kısa bir bilgi vardır[77]. Türkiye Diyanet Vakfı'nın çıkarmış olduğu *İslâm Ansiklopedisi*'nde "Diez, E.", "Glück, H." ve hatta "Berchem, M." ve "Bell, G." maddeleri varken, Strzygowski'ye ilişkin madde olmaması oldukça şaşırtıcıdır. Sanat tarihi duayeni rahmetli Prof. Dr. Semavi Eyice, "Diez, Ernst" ve , "Glück, Heinrich" maddelerini *İslâm Ansiklopedisi*'nde yazmış iken, "Strzygowski, Josef" maddesini *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'ne yazmıştır.

KAYNAKLAR

Ağaoğlu, Mehmed, "Fatih Camii ve Mimarı" *Belvedere*, no. 46, 1926, s.83.

Ağaoğlu, Mehmed, "Eine Holz –Maksura aus des Seldschukenzeit," Josef Strzygowski-Festschrift, Klagenfurt, 1932, s. 7-9.

Ağaoğlu, Mehmed "The Fatih Mosque at Constantinople" *The Art Bulleten*, V.12, no.2, 1936.

Ağaoğlu, Mehmed, "Fatih Camiinin Şekli Aslisi ve Türk Sanatı", *Hayat*, Sa.45, 1950, s. 9-13.

[76] Doğan Kuban, age, 1993, s. 121

[77] Anonim, agy, 1992, s.

Aktaş Yasa, Azize, "Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın Viyana Üniversitesinden Doktorasını Alışının 50. Yılı Münasebetiyle", *Erdem,* 1995, cilt 7, sayı 21, ss. 1019-1034.

Altunya, Niyazi, *Milli Eğitimde Mustafa Necati Dönemi,* Ankara, 2009.

Anonim, "Josef Strzygowski", *The Burlington Magazine for Connoisseurs,* vol. 78, no: 457, 1941, p. 132.

Anonim, "Strzygowski, J." maddesi, *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* C.18, 1992.

Anonim, "Josef Strzygowski: March 7, 1862-January 7, 1941)", *Byzantion*, vol. 15, 1940-1941, p.505-510.

Apple Jr, R. W., Rare Gold of Avars to be sold at Auction, *Special to the New York Times*, 7 November 1981, erişim adresi: https://www.nytimes.com/1981/11/07/arts/rare-gold-of-the-avars-to-be-sold-at-auction.html

Baştav, Şerif, "Kitap Tanıtım Yazısı: Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi", *Türk Kültürü,* cilt XIII, S. 153-154-155, 1975, s. 319.

Baytar, Ilona, "Kaiser II. Wilhelm'in İstanbul'a Üç Ziyareti ve Hediyeler", *İki Dost Hükümdar, Sultan II. Abdülhamid, Kaiser II. Wilhelm Zwei Befreundete Herrscher,* yay. haz. İlona Baytar, İstanbul, 2009, ss. 59-96.

Beksaç, Engin, "Kasrü'l-Müşettâ" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, 2011, s.577-579.

Bell, Gertrude (1868-1926), Letters to Stepmother Dama Florence Bell and Sir Hugh Bell, from 1896 to 1911, Newcastle University, Gertrude Bell Archive, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/, 10.06.2020.

Çal, Halit, Türkiye'de Sanat Tarihinin Durumu*", 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Türkoloji Yazıları,* Ankara,2014, s.85-114.

Diez, Ernst, "Jozef Strzygowski-Biografisches", *Felsefe Arkivi*, II, S. 1., 1947, s.1-12.

Diez, Ernst, Oktay Aslanapa ve M. Koman (1950). Karaman Devri Sanatı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Diez, Ernst ve Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1955.

Dimand, Maurice Sven, "In Memoriam: Josef Strzygowski (1862-1841)", Ars Islamica, vol. 7, no.2, 1940, s. 177.

Eyice, Semavi, "Strzygowski, Josef" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, 1994, s.45-46.

Eyice, Semavi, "Diez, Ernst" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, 1994, s.286-288.

Eyice, Semavi, "Glück, Heinrich" *TDV İslâm Ansiklopedisi,* C.14, 1996, s.97-98.

Fırat, Gülbin, "Türk Sanat Tarihinin Coğrafi Sınırları: Josef Strzygowski ve Celal Esad Arseven" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sa. 27, 2016, s. 404-414.

Halil Edhem, "Bibliyografya: Amida", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM),* C. 1, Sa. 6, 1326, s.365-377.

Halil Edhem Bibliyografya: Strzygowski: Altai-Iran und Voelkerwandernung, *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM),* C. VII, Sa. 38, 1332, s.126-128.

Glück, Heinrich, "Probleme des Wölbungsbaues I", Die baeder Konstantinoples, 1921, s. 161-162.

Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara, 1980.

Koşay, Hamit Zübeyr, *Etnoğrafya Folklor Dil Tarih v.d. Konularda Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1974.

Köprülü, Fuat, "Türk Sanatı", Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi, (Çev. A. Cemal Köprülü), Ankara, 1973?, s. 183-189.

Köprülü, Cemal, "Cumhuriyetimizin 50. Yılı Vesilesiyle Josef Strzygowski ve Türk Sanatı", *Türk Kültürü*, cilt: XII, Sa.140-141, 1974, s.352-360.

Kuban, Doğan, *Sanat Tarihimizin Sorunları,* İstanbul, 1975.

Kuban, Doğan, Batıya Göçün Sanatsal Evreleri, İstanbul, 1993.

Kuban, Doğan, *Divriği Mucizesi: Selçuklular Çağında İslam Bezeme Sanatı Üzerine Bir Deneme*, 3. Baskı, İstanbul, 2003.

Kuban, Doğan, *Osmanlı Mimarisi,* 1. Baskı, İstanbul,2007.

Kuban, Doğan, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı,* 2. Baskı, İstanbul, 2008.

Labrusse, Rémi & John Goodman (2014) Anthropological Delirium: Josef Strzygowski Confronts Alois Riegl, Art in Translation, 6:1, 59-75.

Mülayim, Selçuk, "Sanat Tarihinin Attilası Josef Strzygowski", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. III, Sa. 8, 1990, 65-69.

Nikoloff, Mihail, *Bulgar treasure from Vrap, Albania-Macedonia,* 18 March 2018, erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v= Qx2xkeJIgyE.

Ogan, Aziz, "Prof. Dr. A. Gabriel ve Tarihî Âbilerimiz", *Türk Yurdu, Müzeler Özel Sayısı*, Sa. 261, 1956, s. 290-293.

Özcan, Ömer, *Bir Vatandan Bir Vatana: Rusya Müslümanlarından Türk İlim, Fikir ve Siyaset Hayatına Katkıda Bulunanlar,* İstanbul, 2018.

Strzygowski, Josef, "Die Tyche von Konstantinopel", Analecta Graecensia, 1893, s.141-152.

Strzygowski, Josef ve Ph. Forchheimer, "Die byzantinischen wasserbehälter von Konstantinopel", Byzantinische Denkmäler II, 1893.

Strzygowski, Josef, "Der Kiosk von Konia", Zeitschrift für Geschichte der Architektur I, 1907, s.3-9.

Strzygowski, Josef, Amida, Materiaux pour L'epigrahie et L'his. Musulm du DiyarBekr par. Max van Berchem, Heidelberg, 1910.

Strzygowski, Josef, *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917.

Strzygowski, Josef, *Die Baukunst der Armenier und Europa*, Wien, 1918.

Strzygowski, Josef, H. Glück ve F. Köprülü "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi"*, Türkiyât Mecmuası, C. 1, S. 3.* 1926-1933.

Strzygowski, Josef, *Asiens Bildende Kunst,* Augsburg, 1930.

Strzygowski, Josef, "Türkler ve Şimali Asya Sanatının Buz Devrindeki Menşei", (Çev. F. Köprülü-Nusret), *Ülkü*, C. 9, Sa. 49, 1937, s. 11-25.

Strzygowski, Josef, Heinrch Glück ve F. Köprülü, *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, (Çev. A. Cemal Köprülü), Ankara, 1973?.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Beş Şehir*, 1992, s.89.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, DH.MKT.,1645/7, DH.MKT., 1645/7, DH.MKT., 1634/51, DH.MKT., 1645/7, DH.MKT/1649-16, İ. DH., 1161/90753, DH MKT, 1677/34, DH.MKT., 1685/5, DH.MKT., 1710/30.

Ülkü, Candan, *Josef Strzyqowski'de Türk Sanatı Kavramı,* (Danışman Doç. Dr. Selçuk Mülayim), İstanbul Üniversitesi Basılmamış Yükseklisans tezi, 1989.

Westholm, Alfred, "Josef Strzygowski in memoriam", *Konsthistorisk tidskrift/Journal of Art History*, 9, 1-4, 1940, pp. 47-55.